

X

ՏԵՐ-ԳԱՐՐԻԷԼ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆՑԸ¹⁾

Գլուխ Ե.

«Ներսէսի լրտես» խօսքերը Տէր-Գարրիէլ Տէր-Գարրիէլ-լեանի թեթեւ բերանով շուտով հռչակուում է քաղաքում և թշնամացնում Գարրիէլի հետ և այն աղաներից շատերին, որոնք թէև մի առանձին սէր էլ չունէին դէպի Պատկանեանց սարկաւադը, դռնէ, ատեցող, թշնամի էլ չէին նորան։ Առհասարակ Նախիչևանի մեծամեծները չէին սիրում ենթարկուել իւրեանց հոգևոր իշխանաւորներին, դժկամակում էին, չէին ընդունում նոցա հեղինակութիւնը եկեղեցական գործերում, եկեղեցական գումարների հաշիւը չէին ուզում տալ և իրանց լիակատար տէր էին համարում թէ եկեղեցիների և թէ նոցա պատկանած գոյքերի։ Այդ հանգամանքից առաջ էր գալիս անընդհատ կազ ու կռիւ առաջնորդների և նոցա մէջ, անընդհատ խռովութիւն էր ծագում քահանաների ձեռնադրութեան, մազիստրատի և քաղաքային դռմի հոգևոր կառավարութեան գործերին խառնուելու, քաղաքապետի առաջնորդների իշխանութիւն բանեցնելու վերաբերմամբ։ Նոքա իւրեանց այդ ծգտումով և ուղղութեամբ ամբողջ 20 տարի մաքառել էին Յովսէփի դէմ, 10 տարի Եփրեմի և 15 տարի Յովհաննիսի։ Նոքա մինչև անդամ հաշտ չէին եղել բարեհոգի Պետրոս Մարկոսեանի հետ, նորանից ծածուկ լարաբերութեան մէջ մտնելով ուռա իշխանաւորների հետ, չենք խօսում արդէն այն մեծ նեղութիւնների մասին, որ տուել էին նոքա հանգուցեալին Սամարում դաղթականութեան ժամանակ։ Այժմ էլ ահա հաստատուել էր նոր առաջնորդ, և նոքա պատրաստուում էին նոյնը անել, նոյն դիրքը բռնել և Ներսէսի վերաբերմամբ և այդպիսի հանգամանքներում յանկարծ նոքա իմանում են, որ իրանց մէջ կայ մէկը,

*) Լուծայ 1907 № 3—4

որ նորա լրտեսն է, ուրեմն, և հասարակութեան ու քաղաքի թշնամի:

Միմեանց յաշորդող դէպքերն էլ շուտով այն բնաւորութիւնն են ընդունում, որ կարծես թէ գալիս են իրականացնելու նոցա ենթադրութիւնները Գարրիէլի մասին և հաստատելու լուրը: Երբոր Ներսէսը կարգուում է առաջնորդ, ամեն տեղ թուղթ է ուղարկում և տեղեկութիւն խնդրում վիճակների մասին: Մի այդպիսի թուղթ էլ գալիս է Նախիջևանի հոգևոր Կառավարութեան վերայ: Տէր-Գարրիէլեանը պատասխանում է, թէ քարտուղար չունենալով պատճառով, չի կարող ցանկացած տեղեկութիւններն ու հաշիւները հաղորդել, այն ինչ հէնց դոյն իսկ ժամանակները առաջնորդը մի թուղթ էր ստացել Տէր-Աստուածատրից, թէ նա 17 տարի ձրի քարտուղարութիւն է անում, բայց ամեն տարի տօնավաճառ է դնում Տէր-Գարրիէլը, և խնդրում էր, որ իրան թոյլատրուի Մակարիա երթալու: Ներսէսն այդ երկու միմեանց հակասող թղթերը ուղարկում է Գարրիէլին, որ նա Խաչատուր Խոճաջեանի հետ խորհրդակցելով, իմաց տայ իրան գործի էութիւնը: Տէր-Գարրիէլը տեղեկանալով, որ Գարրիէլը նշանակուած է իւր վերայ դատաւոր, իսկոյն իմաց է տալիս նորա հակառակորդներին, որոնք և հաւաքուելով, աշխատում են ամեն տեսակ կռուեցնել նորան Ներսէսի հետ.—նոքա համոզում են նորան, որ նա յետ դարձնէ Ներսէսին Տէր-Գարրիէլի մասին ուղարկուած թղթերը և ասէ, թէ ժամանակ չունիմ: Գարրիէլը ընկնում է մեծ նեղութեան մէջ, որովհետև մի կողմն էր հզօր իշխանութիւնը, միւս կողմը հասարակութիւնը: Այս առթիւ է լինում, որ Խաչատուր Խոճաջեանը, ըստ իւր սովորութեան, կրկնում է. «զարմանալի, զարմանալի, զարմանալի բան. մեր քաղաքացիք մեղադրում են, թէ առաջնորդներն ուտում են եկեղեցու փողերը, իսկ ինքեանք թէ եկեղեցիների, թէ առաջնորդահաս և թէ աթոռահաս դրամները ուտեցնում են մի տէրտէրի»: Գարրիէլը այս դժուարութիւնից դուրս գալու համար, հրաւիրում է Խոճաջեանին, Տէր-Գարրիէլին, Տէր-Աստուածատրին և Կիրակոս աղա Արարատեանին և դոցա ստորագրութեամբ մի պատասխան է գրում Ներ-

ուէսին, թէ, ճիշդ է, Տէր-Աստուածատուրը 17 տարի ծառայում է կառավարութեան մէջ, բայց քարտուղարի անունը կրում է Կիրակոս աղա Արարատեանը և Տէր-Գարրիէլը այդպէս է դրել, որ իրաւունք ստանայ Տէր-Աստուածատրին ռոմիկ նշանակելու և յետոյ արդէն պահանջուած տեղեկութիւնները նորան դրել տալու: Ներսէսն իրաւունք է տալիս Տէր-Աստուածատրին տօնավաճառ երթալու, բայց տեղեկութիւնները գրելը յանձնում է Գարրիէլին, որովհետեւ վստահ էր նոցա վերայ:

Դոյն ժամանակները արդէն լրանում է Գարրիէլի Նախիջևանում ուսուցչութիւն անելու երկրորդ տարին: Աշակերտներից յառաջադէմները կամենում են և ռուսերէն սովորել, որովհետեւ թէև կար հին վարժարանի մէջ ռուս ուսուցիչ, բայց նոքա չէին ուզում յաճախել նորա մօտ՝ լեզուն չհասկանալու պատճառով: Գարրիէլը, որ փոքր ինչ ռուսերէն ևս զիտէր, սկսում է ռուսերէն սովորեցնել մի 3—4 հոգու, որոնք և շատ հեշտութեամբ սովորում են, որովհետեւ ամեն բան մեկնուում էր հայերէն և ամեն բան այդ միջոցով հասկանալի էր լինում: Միւս աշակերտների ծնողները պահանջում են, որ իրանց որդիներին ևս ռուսերէն սովորեցնէ Գարրիէլը, բայց նա մերժում է, ասելով, թէ առանց հասարակութեան կամքի չի կարող կատարել նոցա ցանկութիւնը, քանի որ իւր պայմանագրի մէջ չկար ռուսերէն սովորեցնելու խնդիրը: Այն ժամանակ նոքա բողոքում են, և քաղաքի կառավարութիւնը կարգադրում է, որ ով որ կամենում է, որ իւր որդին ռուսերէն ևս սովորէ, պարտական է հատուցանել Պատկանեանցին 10—10 մանէթ: Սորանից մեծ խռովութիւն ու ալմուկ է առաջանում, և խռովութիւն յառուցանողները լինում են նոքա, որոնք ուսումնարանի մէջ ոչ զաւակ ունէին, ոչ էլ բան էին հատուցանում, ինչպէս Վարդերես չալաչեանը, Մրկր Պօպովը, որոնք պնդում էին, որ Պատկանեանքը ռուսերէն չսովորեցնէ: Գարրիէլն ինքն էլ շատ ցանկութիւն չունէր ռուսերէն սովորեցնելու, քանի որ ինքն էլ լաւ չգիտէր, բայց պահանջում էին ծնողները, զգալով օղուտը:

Գաղաքի կառավարութիւնը խռովութիւնների առաջն

առնելու համար, միւս անգամ կարգադրում է, որ ով ուզում է ռուսերէն սովորել, թող երթայ ռուս վարժապետի մօտ, բայց աշակերտները չեն կամենում, որ չգրկուեն հայերէնից: Այդ ժամանակ հրաման է արձակուում, որ Գարրիէլը մի օր հայերէն, միւս օրը ռուսերէն սովորեցնէ, բայց նա չի յօժարում, որովհետեւ այդ դէպքում նա կախումն պիտի ունենար Տազանրոզի պետական ուսումնարանական վարչութիւնից: Գալիս է և Տազանրոզի գիմնազիոնի վերատեսուչը, փորձում է աշակերտների գիտութիւնը, գլուխը շարժում և գնում է: Գարրիէլը, վերջապէս, որոշում է ռուսերէնը հայերէնի հետ խառը սովորեցնել ամենին, բայց սորանից էլ անբաւական և դժգոհ են քնում 10 մանէթ տուողները, ասելով, թէ ինչու սղջատների զաւակներն էլ, որ ոչինչ չեն տալիս, միւսնոյնը պիտի սովորեն: Դպրոցը այս ու այսպիսի հանգամանքների մէջ շատ չի զարգանում, նամանաւանդ որ սովորութիւն էր եղել, որ տղայքը շուտով և անժամանակ թողնում էին ուսման գործը թերի և ընտրում էին իրանց համար առւտրական գործունէութիւն, որ մեծ շահ էր տալիս նոցա: Իսկ առւտուրն այդ ժամանակները շատ զարգացել էր Նախիջևանցւոց մէջ—ցորենի, բրդի, երկաթի առւտուր: Սկսում են Ռուսաստանի և ուրիշ տէրութիւնների զինուորական բանակների համար ծիւրի երամակներ գնել զալմուխի, թաթարի և նողայի անտպատներից և տանել Լեհաստան. սկսում են ոչխարի, եղերի և կովերի հօտեր գնել ոչ միայն մօտ համար, այլ և բրդի, կաշուի, մորթու, ճարպի և իւղի համար, սկսում են Սիբիրի կողմերն երթալ և արդար իւղ բերել և տանել վաճառել Պոլիս, Իտալիա, Յունաստան, Փրանսիա և Սնդղիա: Երկու եղբայր Կարապետ և Խաչերես Աւանեսանք, որոնք կոչուում էին Մոլլայի տղայք, սկսում են կանեփի և վշի սերմ ցանել, որ շատ տարածուում է և մեծամեծ վաստակ հայթայթում այդ գործով պարապողներին:

Գարրիէլը, իւր ասելով, թէ և չունէր համալսարանական գիտութիւն, բայց անդադար կարդալով, ինքնուսուլթեամբ սովորելով, գրելով ու շարադրելով այնքան զարգացրել էր իւր միտքն ու հոգին, որ շատ հմտացել էր բարձր կրթութեան հա-

մար աշակերտների միտքը մշակելու և նախապատրաստելու արուեստի մէջ, ինչպէս ցոյց է տալիս Նալբանդեանցի օրինակը: Սակայն այս բոլորին շատ արգելք է լինում Նախիջևանցւոց խռովարար բնութիւնը, որ նոքա ժառանգել էին Անեցիներից. նոքա շատ բան մոռանալով ազգայինից, սեփականել էին իրանց Ղրիմի ծէսը, որ ազգային էին համարում, և ոչ մի բանով չէին ուզում շեղուել նորանից: Ահա այսպիսի հանգամանքներում լրանում է աղա Խաչատուր Խումանեանի քաղաքագլխութեան եռամեակը և յաջորդ 1830, 31 և 32 եռամեակի համար Խաչիբեանի գործ դրած ջանքով ընտրուում է քաղաքագլուխ աղա Մարկոս Պոպովը, որ մի կատարեալ պատուհաս է դառնում դպրոցի և Պատկանեանցի գլխին: Այս Խաչիբի կողմից լինում է, նախ, մի վարձատրութիւն Մարկոս աղայի դէպի նա ցոյց տուած բարեսացականութեան և մտերմութեան համար, երկրորդ, նա կամենում է եղել հետեւեալ եռամեակի համար ինքն ընտրուել քաղաքագլուխ և ուղում է եղել, որ իրանից առաջ քաղաքագլուխ լինի մի այնպիսի անընդունակ անձն, որ չետոյ ինքը աւելի բարձրիցուիս հանդիսանայ:

Այդ Մարկոս աղա Տէր-Մարկոսեանը, որ Նախիջևանցւոց սովորութեամբ իբրև քահանայի սերունդ իւր ազգանունը դրել էր. Թարգմանաբար Պոպով, մի շատ տգէտ, գոռոզ և վերին աստիճանի փառասէր մարդ էր. նա իւր այդ չատկութիւններով ամենեւին չէր յիշեցնում իւր ցեղի նախահայր Եւպատորիայի նշանաւոր աւագ քահանայ Տէր-Մարկոսին, որ այնքան նահատակուել էր իւր ազգի և հայրենիքի համար: Դաւիթ-բէկի ապստամբութեան ժամանակները 1720 թուին Ղրիմից ուրիշ հայ ուխտաւորների հետ գնում են Երուսաղէմ և հրկու ծերացած և պատուաւոր քահանայ Թէոդոսիայի Տէր-Բարթոլէմէոսը, որ հայոց բերդը շինող յայտնի Տէր-Մաղաբիայի ցեղիցն էր, և Եւպատորիայի աւագ քահանայ Տէր-Մարկոսը: Սոքա հասնելով Երուսաղէմ և իւրեանց ուխտը կատարելով, առիթ են ունենում թէ ճանապարհին և թէ Երուսաղէմում պատահելու հայաստանից եկած ուխտաւորների և նոցանից լսելու հայրենիքի տառապանքի և Դաւիթ-բէկի Սիւնիք հրաւիրուելու մասին:

Ակտնատեսների պատմաձևների ազդեցութեան ներքոյ նոցա մէջ եռուստ է նախնի Անեցիների դիւցազնական արիւնք, և նոքա իւրեանց ձեռքը դնելով Քրիստոսի զերեզմանի վերայ երգուում են, ուխտ են կապում, որ երբ վերադառնան Ղրիմ, հաւաքեն պատերազմող մարդիկ հայ երիտասարդներէրց և երթան Դաւիթ-բէգին օգնութեան: Նոյն 1720 թուի աշնան վերջին երկու քահանան հասնում են Ղրիմ և Թէոդոսիայում խորհուրդ անելով, թէ ինչպէս կատարեն իւրեանց կապած ուխտը, և օգտուելով Հրեշտակապետաց տօնի Ուրբաթ երեկոյի նախաստօնակի առթիւ եկեղեցի հաւաքուած ժողովրդի բազմութիւնից, հրաւիրում են զգեստատուն ականաւոր մարդկանց և յայտնում նոցա իւրեանց խորհուրդը: Ամենքը հաւանում են և խոստանում են իւրեանց թէ՛ նիւթական և թէ՛ բարոյական օգնութիւնը ցոյց տալ այդ կարեւոր խորհուրդը զլուսի հանելու դործին: Ժամանակներն էլ շատ չարմար և նպաստաւոր էին. Ղրիմում այդ ժամանակ աւազանին-մրդաները-ապստամբել էին իւրեանց իշխանաւոր Խափլան-խանի դէմ, որ ժառանգել էր Ղազի Դիրէյի աթոռը, և ամբողջ Թերակղզին ձփում էր խռովայոյղ ազմուկի մէջ: Կարճ միջոցում երկու քահանայի շուրջը հաւաքուում են 285 հոգի առոյգ երիտասարդներ և քահանաները, օգտուելով խանութեան սահմաններում կատարուող ժողովից, աննկատելի կերպով խուճը-խուճը ճանապարհ են հանում նոցա դէպի Փօքր Սաիոյ ափերը, ժամադիր լինելով միմեանց հանդիպելու Տրապիզոնում:

Ամենից յետոյ վաճառականի զգեստով և առանձին նաւերով ճանապարհ են ընկնում և ինքեանք քահանաները, նախապէս իւրեանց տեղը կարգելով քահանայ իւրեանց համանուն որդոցը հաճութեամբ ժամանակի առաջնորդ Աստապատցի Վարդան Եպիսկոպոսի: Ժամադրած տեղը հասնելով, նոքա բաժանում են իւրեանց մարդկանց զանազան խումբերի, 10—15 հոգուց բաղկացած, և ընտրուած Օնթաշիների սուաշնորդութեամբ, լազիքի զգեստ հագնելով ամենին, որպէս զի ճանապարհին նոքա անվտանգ անցնեն արիւնարբու լազերի և վայրենի քուրդերի միջից, ուղևորում են նոցա Դաւիթ-բէկի բանակը: Ուումբերը ա-

ռանձին-առանձին դնում են, նախ, Մուշ, յետոյ Կարս և, վերջապէս, հասնում են Դաւիթ-բէկի բանակը 1722 թուին հէնց այն ժամանակը, երբ եկել էին և նշանաւոր Տէր-Աւետիք և Տէր-Մկրտիչ քահանաները, և Դաւիթ-բէկը նշանակելով Մխիթար դիւցազնին զօրադրուխ, կազմում էր իւր բանակը և սպասում էր Դենաւուղի Թորոս և Մեղրու Ստեփաննոս իշխանների դալստեան, որ զնայ Պարսից դէմ: Խրիմեցիք Գնում են Հայաստանում մինչև 1729 թիւը և մասնակցում են Դաւիթ-բէկի մղած բոլոր նախատամարտներին, իսկ երբ որ 1728 թուին մեռնում է Սիւնեաց հերոսը, նոքա հաւատարիմ Գնում են նորա յաջորդ Մխիթարին, մինչև որ 1729 թուին դաւանանութեամբ սպանուում է Խնձորեսքում և այդ դիւցազը և բանակը ցրուում է: Այդ ժամանակ ահա՝ վերադառնում են Ղրիմ իւրեանց մարդկանց հետ և Տէր-Մարկոսն ու Տէր-Բարթոլղիմէոսը, նախապէս այցելելով Մուշի Ս. Կարապետը, Որոսն աւանը, որտեղ թաղուած էր Տէր-Մաղաքիան, և կործանուած Անին, որտեղից դուրս էին եկել նոցա նախնիքը, և այդ նուիրական տեղերում իւրեանց ուխտը կատարելով: Բարեբաղդաբար նոցա զնայր, Հայաստանում այնքան երկար Գնալը և կռուելը մահմեդականների դէմ և վերադառնալը անվտանգ տնկկոտելի է Գնում թաթարներից: Բայց դաւանութիւնը Հայերի միշտ էր. կային ոմանք, որ նախանձում էին Տէր-Մարկոսի և Տէր-Բարթոլղիմէոսի փառքին, և յատկապէս մէկը, որ կոչուում էր Դրնան Արթին և իւր լրտեսութեան, դաւանանութեան և մատնողութեան համար սիրելի էր խանին: Այդ Դրնան Արթինը և դորա համախոհները աշխատել էին ֆնասել նոցա, երբ դեռ նոքա Հայաստանում էին, երկու անգամ առանձին մարդու ծեռով կեղծ նամակներ ուղարկելով և նոցա յետ կոչելով այն աւակութեամբ, թէ թաթարները իմացել են նոցա զնայր և բանտարկել են նոցա ազգականներին ու սիրելիներին: Բայց չէին յաջողել. նոքա հասկացել էին կեղծիքը և չէին վերադարձել: Այժմ էլ երբ նոքա վերադառնում են իւրեանց սիրելիների մօտ, ենթարկուում են մատնութեան, Խանը կոչում է իւր մօտ ու

հարց ու փորձ անելով, արժակում է, կասկածելով Ռուսների վերահաս արշաւանքից:

Արթինը թէ և այս անգամ չի կտրողանում ֆետսել Տէր-Մարկոսին և Տէր-Բարդուղիմէոսին և դոցա հետ դնացողներին և լետ դարձողներին, բայց մի հինգ տարուց յետոյ մեծ պատուհաս է բերում ընդհանրապէս Ղրիմի բոլոր հայերի զլխին: Ատում են, որ նա մահամերձ հիւանդանում է և խանր դալիս է տեսնելու իւր մտերմին: Գնալիս, խանր հարցնում է, ի՞նչ խնդիրք ունի իւր սիրելին: Հիւանդը շարունակում, թէ ինքը ոչինչ չի ուզում, միայն որ խնդրում է, որ երբ ինքը մեռնի և տանեն թաղելու, իւր մարմինը դերեզման իջեցնելուց առաջ, նա բանալ տայ և նայէ: Խանր խօսք է տալիս և հրամայում է շրջապատողներին, որ անպատեհաւ իրան իմաց տան նորա մահուան և թաղման մասին: Արթինը կապում է իւր վղին մի հաստ կապոյտ ժապաւէն և պատուիրում է իւրայիններին, որ ոչ մի դէպքում, մինչև իսկ իրան պատանելիս էլ, չճակեն այդ ժապաւէնը: Շուտով նա մեռնում է և մեծ բազմութեամբ տանում են նորան թաղելու: Ճանապարհին յուղարկաւորութեան թափորին ընդառաջ դուրս է գալիս խանր և բանալ տալով նորա մարմինը և տեսնելով նորա վղի ժապաւէնը, թէ և հասկանում է իւր սիրելու կեղծիքը, բայց բոլորի վերայ մեծ տուգանք է դնում, ասելով, որ հայերը խեղդել են իւր բարեկամին:

Ահա՛ վերոյիշեալ բարեխշատակ Տէր-Մարկոսի ժառանգներից էր Մարկոս աղան, բայց հրքան մեծ տարբերութիւն երկուսի մէջ: Մարկոս աղայի իդէայն էր գանձը, ճոխութիւնը. նա իւր փառքն ու պատիւը որոնում էր արքունի ծառայութեան և դորա հետ կապուած զանազան դատարկ սեթեւեթների՝ աստիճանների, փայլուն նշանազգեստի և զանազան շանշանների մէջ, որոնց հասնելու համար միջոցների մէջ էլ խրտրութիւն էր անում, մոռանալով մինչև անգամ և ազգ և լեզու և ազգային դաստիարակութիւն: Նորա առաջին դործն այն է լինում, որ կրճատում է ուսուցիչների ոտնիկը, յետոյ արգելում է: Պատկանեանցին ուսեւերէնի դասաւորութիւնը, որից և աշակերտներից շատերը թողնում, հեռանում են դըպ-

րոցից. նա պահանջում է Պատկանեանցից, որ նա, բացի ուսուցչութիւնից, սարկաւազութիւն էլ անէ եկեղեցում, բայց նա մերժում է, որովհետեւ, նախ, այդ չկար նորա պայմանագրի մէջ, երկրորդ, դորա համար նա ժամանակ էլ չունէր: Այն ժամանակ նա զրոււմ է Ներսէսին և պահանջում է, որ նա իրաւունք չունենայ հասարակութեան փողով վարձուած վարժապետին ուրիշ գործեր յանձնել, բայց նա այդ նամակն ուղարկում է Գարրիէլին և վերստին կրկնում է, որ իւր յանձնարարութիւնը կատարէ: Նա զրաւում է և զպրոցի վերատեսչութիւնը և սկսում է աշխատել, որ վարժարանը հանէ հասարակութեան ձեռքից և ենթարկէ պետութեան ուսումնարանական իշխանութեան: Մէկ ուսուցչից Սաքուն անունով խոստանում է տէրութիւնից պարգև բերել տալ նորա համար, եթէ նա կարողանայ այդ զուլ բերել, բայց Գարրիէլը արգելք է լինում, ուստի և նա սաստկացնում է հալածանքը նորա դէմ, ջանալով նորան իսպառ հեռացնել Նախիջևանից:

1831 թուին Հաշտարխանի կողմերից տարածուում է մատարածամ, և Տէր-Գարրիէլ Տէր-Գարրիէլեան աւագ քահանան յունիսին վարունգ ուտելով, բռնուում է համաճարակից և մեռնում: Պատկանեանցի հակառակորդները լուր են տարածում, թէ քահանան թունաւորուել է նորա ձեռքով, և երբ այդ սուտ է դուրս գալիս, որովհետեւ քիչ էր մնում, որ անդամահատէին, ասում են, թէ Պատկանեանցի պատճառով նորա մաղձը զուլին է տուել: Համաճարակի պատճառով զպրոցը, հետեւելով տէրութեան ուսումնարանների օրինակին, փակուում է ամիս ու կէս ժամանակով: Օգտուելով այդ պարագութեան ժամանակամիջոցից, Ներսէսը հրամայում է Պատկանեանցին զնալ Քիշինեւ, և այդ հրամանը հասնում է Նախիջևան Տէր-Գարրիէլեանի թաղման միւս օրը: Հրաւիրելու պատճառն այն էր, որ Ներսէս հաստատուած լինելով առաջնորդ Նախիջևանի Բեւսարարիոյ վիճակի, պիտի հաստատէր Քիշինեւում նոր կոնսիստոր, որովհետեւ Յովսէփի հաստատած կոնսիստորը Հաշտարխանուքն էր, իսկ այն վիճակը անցել էր Սերովոյէ Կարնեցու ձեռքը: Պատկանեանցը պիտի կազմակերպէր նոր կոնսիստորը, որովհետեւ

նա 7 տարի ատենադպիր էր եղել չաշտարխանի կոնսիստորում և այդ պատճառով էլ լաւ գիտէր բոլոր կարգերը:

Մարկոս աղայի և նորան թելադրող Պալիրի համար լաւ առիթ էր թշնամացնելու Գարրիէլին Ներսէսի հետ, ուստի և նոքա նիգ են թափում, որ նա չկատարէ առաջնորդի հրամանը և չերթայ: Այս պատճառով էլ երբ նա աղերսագիր է մատուցանում քաղաքապետին, որ նա հրամայէ հոգևոր կառավարութեան, որ իրան սնցաթուղթ տայ Քիշինեւ երթալու, գալիս են նորա կողմից չորս մարդ, որոնց թուում և Պալիրը, և խոստանում են նորա ռոնկիր աւելացնել, միայն որ չերթայ, պատճառ բերելով մահտարստածար: Գարրիէլը պատասխանում է, որ Ներսէսի հետ չի կարելի խաղալ և որ ինքն, իբրև հոգևորական, պարտական է հնադանդել նորա հրամանին: Դորանից յետոյ որովհետև քաղաքապետի հրամանը արձակուող տալու ուշանում էր, Գարրիէլը նորից կրկնում է իւր աղերսագիրը և ստանում է արձակուող հետևեալ մակտղութեամբ, թէ իրաւունք ունիս դնալու, միայն որ միւս անգամ այլ ևս չ'վերադառնաս. քո վարժապետութիւնը մեզ այլ ևս հարկաւոր չէ:

Նա դուրս է գալիս Նախիջևանից յունիսի 28-ին և հասնում է Քիշինեւ յուլիսի 6-ին ու տալիս է առաջնորդին Մարկոս աղայի մակադրած թուղթը: Ներսէսը հարցնում է, թէ ինչո՞ւ եկար. նա ոչինչ չի պատասխանում, այլ միայն զարմանում է, որովհետև ունէր ծոցին նորա հրամանը: Նոյն րոպէին բերում են փոստը, և Ներսէս ստանում է Նախիջևանից երկու ծրար. առաջինը մի թուղթ էր 200 ստորագրութեամբ, որով քաղաքացիք բողոքում էին քաղաքապետի դէմ, թէ նա քանդում է դպրոցը, և զովում էին Գարրիէլին ու խնդրում, որ նորան քահանայ ձեռնադրէ և վարժապետութիւնը նորան յանձնէ, որ իրանց զաւակները ուսումից չզրկուեն. երկրորդը Մարկոս աղայիցն էր. նա գանդատուում էր Գարրիէլից, թէ նա առևտուրի բան չի սովորեցնում, այլ սաղմոս, շարական, պատմութիւններ, քարոզ ասել և այլն այդպիսի անպէտք բաներ և, որ զխաւորն է, անպատուում է քաղաքապետին, իւր զաւակին կրնա հայր անելով ոչ իրան, այլ Պռնաշեանին: Ներսէս այս խոս-

քերի վերայ ծիծաղում է և չի վերջացնում նամակը, որի վերջաբանն այն էր, որ Գարրիէլը միւս անգամ չ'վերադառնայ Նախիչևան: Ներսէսն ասում է, թէ ինքը մինչև հիմայ կարծում էր, որ Մարկոս աղան լիրբ ու յանդուգն է, իսկ այժմ իմացաւ, որ նա դիժ էլ է, որ կարծել է թէ Պատկանեանցի դաւաճների կնքահայրութիւնն էլ կապուած է քաղաքագլխութեան պաշտօնի հետ:

Գլուխ 2.

Ներսէս հրամայում է Թադէոս սարկաւադ Բէկնազարեանին, որ յետոյ օճանադրուեց վարդապետ և եղաւ առաջ Ղրիմի յաջորդ, յետոյ Պառնկաստանի առաջնորդ, որ նա լաւ բնակարան տայ Պատկանեանցին և հանգատացնէ, իսկ ինքը պատասխան է դրում Մարկոս աղային, թէ տիրացու Գարրիէլը միւս անգամ չի գալ Նախիչևան, այլ նորա տեղ կ'գայ Տէր-Գարրիէլը և, փոխանակ քաղաքային վարժարանի, կունենայ հոգեւոր վարժարան: Նոյն իսկ օրը նա պատրաստուում է գնալ Գրիգորուպօլ, որովհետև այդ քանի օրերը պիտի դար Յարութիւն Ալամդարեանը, և նա կամենում էր դիմաւորել նորան: Գարրիէլը ընտրում է իւր համար բնակարան Գրիգոր սրբազանի բաղնիքը, որ յետոյ հաւարոյն էին շինել, և սխում է մաքրել, բայց հէնց նոյն օրը մաղձացաւի է հանդիպում, և Ներսէս քանիցս այցելում է նորան և հրամայում է իւր բժշկին լաւ խնամել նորան:

Մինչդեռ Գարրիէլը հիւանդ պառկած էր Գիշինեւում, Ալամդարեանը եկել էր Նախիչևան և հակառակորդները լցրել էին նորա ափանջը անցած-դնացած դէպքերի պատմութեամբ ու իրանց կողմը դրաւել նորան: Ալամդարեանի հետ Պատկանեանցը ծանօթացել էր Հաշտարխանում դեռ 1822 թուին, երբ նա եկել էր այնտեղ Մոսկովից, միտքը դրած լինելով բռնել նորա տեղը, բայց չէր յաջողել. նա ստիպուած էր եղել շուտով վերադառնալ իւր տեղը, որովհետև լսել էր իւր կնոջ մերժ'իմաս հիւանդանալը: Մի քանի օր Նախիչևանում քնուրուց յետոյ, նա ճանապարհ էր ընկել և եկել, հասել Գրիգորուպօլ, բերելով իւր

հետ և Ներսէսի քեռորդի Զաքարիա Յովհաննիսեան Շահադի-
ղեանին: Վերափոխման պահոց եօթնեակին վերադառնում է
Գրիգորուպօից Ներսէսը, բերելով հետը իւր քեռորդուն և Ա-
լամդարեանին, որ արդէն կարողացել էր այն աստիճան փոխել
առաջնորդի տրամադրութիւնը դէպի Գարրիէլը, որ Շահադի-
ղեանը ուղղակի ասում է նորան, թէ այսուհետև Նախիջևանի
դուռը փակ է քո առաջ: Վերափոխման տօնի օրը, որ և Քի-
շինեւի եկեղեցու տօնն էր, առաջնորդը մեծ ընդունելութիւն
է ունենում. ամենքը զալիս են շնորհաւորելու սրբազանին և
նորա աջն առնելու. զայիս է և Գարրիէլը, որ այդ օրը վերա-
բերում էր արել, բայց Ներսէսը կանգնեցում է նորան և սկսում
է նախատել նորան, պատմելով հանդիսականներին ամեն բան,
ինչ որ միայն գիտէր նորա մասին, սկսած 1802 թուից,
թէ ինչպէս նա նորան հրաւիրել է Թիֆլիս, բայց նա չի զնա-
ցել, և տեղը նորա ցուցմունքով Գէորգ աղա Արծրունին հրա-
ւիրել է Ալամդարեանցին, ինչպէս նա 1827 թուին զնացել է
Նախիջևան և շփոթութիւն ձգել այնտեղ ժողովրդի մէջ, այն-
պէս որ նա արտաքսուել է Նախիջևանից և քաղաքացիք Ալամ-
դարեանի բերանով լուր են ուղարկել իրան, որ նորան միւս ան-
գամ Նախիջևան չուղարկէ, և այլն: Հէնց այդ խօսքերի վերայ
ուշաթափուում է Ալամդարեանը, և նա չի կարողանում ա-
ւարտել իւր խօսքը: Այդ ժամանակն էլ հէնց թղթատարը բե-
րում է „Северная Пчела“ օրագիրը, որ Ներսէսը տալիս է
կարգալու Գարրիէլին: Յայտնուում է, որ լրագրի մէջ տպա-
գրուած է, ի՛ միջի այլոց, կայսերական հրաման եփրեմի հրա-
ժարականը ընդունելու և Կարբեցուն հայրապետ ձեռնադրելու:
Ներսէսն այլայլուում է և թուղթը պատուիրելով Գարրիէլին
թտրգմանելու, ասում է. «պատերազմ ունիմ Նիկօլայի հետ.
նա պէտք է իւր կայսերական խոստմունքը կատարէ. ես չեմ
թողնիլ, որ Յովհաննէսը պղծէ հայրապետական աթոռը»: Երբ
Գարրիէլը թարգմանում, վերջացնում է կայսերական հրաման-
ները, Ներսէսը նորից փոխուում է դէպի նա. նորա հետ փոխ-
ւում են և միւսները: Առաջնորդի եղբոր որդի Յովակիմ Կա-
րապետեան Շահադիղեանը, որ առաջնորդարանի ելքի ու մուտ-

քի վերակացուն էր, այդ ժամանակ ներսէսի առանձին յանձնարարականով զնում է Թիֆլիս։ Այամդարեանը կարծում էր, որ ինքը կստանայ նորա պաշտօնը, բայց ներսէսը տալիս է նոյն պաշտօնը Գաբրիէլին, որ սակայն ինքը ստանձնում է միայն ընդհանուր վերակացութիւնը, իսկ ներքին տնտեսական գործը, առաջնորդի համաձայնութեամբ, յանձնում է Տէր-Անտօն աւագ քահանայի երիցակնոջ — ՌՏԻՐՈՒԿՈՒՆԸ, որ Գրիգոր եպիսկոպոսի օրով աղատ մուտք էր ունեցել առաջնորդարան։ Ներսէսը սիրում էր Այամդարեանին, ինչպէս որդի, բայց տնտեսական գործին մօտ չէր թողնում։ Նա էլ կարծելով, որ դորա պատճառով առաջնորդարանից հեռու բնակուելն է, տեղափոխուում է այնտեղ, որտեղ առաջ ապրում էր զնդապետ Յարութիւն Մակարեան Խուդարաշխեանը, որի մի եղբայրը Գրիգոր քաղաքագլուխ էր Գրիգորուպօլում և դորանից երկու ամիս առաջ մեռել էր, իսկ միւս եղբայրը ժենեւալ Ադէքսանդրն էր որ ապրում էր Պետերբուրգում։

Այամդարեանի հաշտարխանից դուրս գալուց և Բիշինե ժամանելուց յետոյ, եկել էր Նախիջևան Բզնունեանց Սիմէօն եպիսկոպոսը և քնացել էր այնտեղ, որովհետև ճանապարհին ոտքը կոտրել էր։ Նա կամենալով նշանել Այամդարեանի դուստրը Գաբրիէլի եղբօր տիրացու Պետրոսի հետ, զրում է այդ մասին Բիշինե և ներսէսին, Այամդարեանին և Գաբրիէլին։ Ներսէսը կամք է տալիս և խօսում այս մասին Գաբրիէլի հետ և վերջացնում գործը, մինչ փեսան Նախիջևանումն էր, հարսնացուն հաշտարխան։ Օժիտը խօստանում է տալ ներսէսը, որ դեռ Թիֆլիզում նշանակել էր Այամդարեանի ամեն մի աղջկան երկու-երկու հազար առ ձեռն պատրաստի գումար և երկու-երկու հազար թղթադրամ էլ զարդերի համար։ Սիմէօն եպիսկոպոսը հաւանելով Նախիջևանին, միտքն է զնում առ միշտ քնալ այդ տեղ և այդ նպատակով կամենալով երկուսի՝ Այամդարեանի և Գաբրիէլի ճանապարհն էլ փակել դէպի Նախիջևան՝ զրում է ներսէսին, ի միջի այլոց, և այն, թէ Պատկանեանցն այսուհետև այլ ևս ընդունելի չի լինիլ Նախիջևան։

նում, իսկ Յարութիւն վարդապետը կարող է պատահել քառաջնորդութիւնը:

Մի օր երբ Գարրիէլը զբաղուած էր առաջնորդարանի այգու այդեքաղի զործով և մշակներ էր վարժում, յանկարծ դուրս է գալիս Ներսէսը և արժակում մշակներին, ասելով, թէ դեռ կարելի է այլ ևս մի քանի օր սպասել. նա, ի միջի ալլոց յայտնում է, թէ նամակ է ստացել Բղնունուց և մտադիր է առաջիկայ կիւրակէին ձեռնադրութիւն անել. Թադէոս սարկաւազին պիտի տայ արեղայութիւն և ուղարկէ Ղրլմ յաշորդութեան պաշտօնով, իսկ իրան, Գարրիէլին, քահանայութիւն և ուղարկէ Նախիջևան: Գարրիէլը պատասխանում է, թէ ինքը չի ուղում զնալ Նախիջևան և թէ ձեռնադրութեան համար դեռ պատրաստ չէ—պատ չի կարող պահել և հիւանդութեան խղաւարտները դեռ չեն անցել մարմնի վրայից: Ներսէսը բարկանում է և մտնելով առաջնորդարան ու պատահելով Ալամդարեանին, ասում է, թէ ինքը ուղում է Պատկանեանցին ձեռնադրել, իսկ նա հրաժարուում է, ասելով, թէ խղաւարտներ կան մարմնի վրայ և պատ չի կարող պահել: Ներսէսը կամենում էր Գարրիէլին քահանայ ձեռնադրել և ուղարկել Նախիջևան, որ Մարկոս աղան, Խալիբը և դոցա համախոհները, որոնց նա մի անունով կոչում էր «Խալիբի սրիկայք», չկարծէին, թէ նա վախենում է նրանցից: Գարրիէլը խնդրում է, որ իրան Պետերբուրգ ուղարկէ, բայց Ներսէսը մերժում է, ասելով, թէ չես դիմանալ Լազարեանների բռնութեան:

Հասնում է, վերջապէս, նոյեմբեր ամիսը, և Գարրիէլի միտքը փոխում է. նա համաձայնում է վերադառնալ Նախիջևան, որովհետև իմացել էր հօրից, թէ Սերոբէ արքեպիսկոպոսը հասել է Հաշտարխան և գրել է Սերովբէ վարժապետին, թէ նոքա թող զան: Նա խորհում է քահանայ ձեռնադրուել Ներսէսից, վերադառնալ Նախիջևան և իւր ծնունդների հետ զնալ Հաշտարխան և վերանորոգել տպարանը, որ Յովսէփի Ժամանակից ֆեսցել էր խանգարուած: Զեռնադրութիւնը պիտի լինէր 1832 թուի սկզբին. Մոսկովից պիտի գար մի նորընծացու, Գրիգո-

բուսօլում էլ կար մէկը. Գարրիէլը սկսում է իւր պատրաստութիւնը տեսնել, թէև Ալամդարեանը, առաջնորդի գրադիր «կաշի» կոչուած Ստեփան վարդապետ Վաղարշապատցին և Նախիջևանի ս. Խաչի վանահայր «Ֆեսասպարտ» Մկրտիչ վարդապետը համոզում էին նորան Նախիջևան չբռնալ:

Դեկտեմբերի 31-ին հրաման է լինում Գարրիէլին երթալ Գրիգորուպօլ և այնտեղ սպասել առաջնորդի գալստեան: Յունուարի 1-ին Գարրիէլն արդէն այնտեղ է լինում և զննում է այցելութեան Յարութիւն Խուդաբաշխեանին, որ բնակում էր իւր Գրիգոր եղբոր տանը. նա հիւանդ էր և անկողնում նստած, հաւի միս էր ուտում: Նա հարցնում է Գարրիէլին նորա Գրիգորուպօլ գալու պատճառը և իմանալով, որ եկել է ձեռնադրուելու, ասում է թէ չի ուղենալ նորան քահանայ տեսնել: Գարրիէլը պատասխանում է, թէ դորս շատ հեշտ ճանապարհը կայ՝ փոխուել առ Աստուած: Նա ծիծաղում է և հաւի ոսկրը քնում է կոկորդում ու մեռնում է: Յունուարի 10-ին գալիս է առաջնորդը, բերելով իւր հետ վարդապետներին, երիցակնոջը և ուրիշներին—ընդամենը 10 կառք: Ձեռնադրութիւնը լինում է կիւրակէ, Յունուարի 17-ին և նորընծայ Տէր-Գարրիէլը սկսում է քառասունը պահել ս. Նշան եկեղեցում: Միւս օրը գալիս է նորան այցելութեան Սրբազանը և օրհնում, ու վերջին պատուէրներն է տալիս, խոստանալով Քիշինեւից ուղարկել նորա իրեղէնները և քահանայութեան վկայականը: Տէր-Գարրիէլի քառասունքի ծանծրացուցիչ միայնութիւնը փարատում ու մխիթարում են տեղի երկու զառամեալ քահանաները Տէր-Գէորգը և Տէր Յովհաննէսը, որոնք գալիս են նորա խուցը և հնութիւնից և մոռացուած անցեալից զանազան հետաքրքրական պատմութիւններ անում. նոքա, ի միջի այլոց, հաղորդում են նորան զանազան տեղեկութիւններ Ղրիմի զաղթականութեան մասին և մատնացոյց են անում մի ձեռագիր տետրակի վրայ, որ պահպանւում էր տեղացի բնակիչ ժերունի Դաւիթ-Բէկի մօտ, որ Ներսէս սրբազանի լու բարեկամն էր: Նա խնդրում է այդ ձեռագիրը և նորա մէջ կարդալով վերոյիշեալ Տէր-Մարկոսի և Տէր-Բարդուղիմէոսի պատմութիւնը, ուղարկում է նոյն տետ-

րակը կարգալու առաջնորդին. նա էլ տալիս է Ալամդարեանին, իսկ այդ վերջինը յանձնում է Ստեփան «կաշի» վարդապետին, որ հասցնէ Տէր-Գարրիէլի ձեռքը, բայց նա չի կատարում այդ յանձնարարութիւնը և գնում է ս. Էջմիածին և ձեռագիրն էլ հետն է տանում: Փետրուարի 28-ին լրանում է քառասունքը և Տէր-Գարրիէլը, որ այդ ժամանակ լինում է ուղիղ 30 տարեկան, պատարագ է մատուցանում հերթով երկու եկեղեցում ևս և ժողովրդի ցանկութեամբ քարոզ է ասում: Դոյն իսկ օրերը վախճանում է լիշեալ ձերունի Դաւիթ-Բէկը, և Ներսէսը նորից գալիս է Գրիգորուպօլ ներկայ գտնուելու իւր բարեկամի յուղարկաւորութեան. նա դամբանական է խօսում և հիացնում ժողովրդին, որ լսել էր Գիւմուշխանցի Մանուէլ վարդապետին, որ հռչակուած էր իբրեւ հրաշաքարոզ:

Մաղկաղարդին նա հրաման է ստանում գնալ Քիշինև և իսկոյն ճանապարհ է ընկնում, բայց կառապանի հարբած լինելու պատճառով, նա շեղուում է ճանապարհից և ընկնում է Բենդեր, որով և անախկալ կերպով առիթ է ներկայանում նորան տեսնել և այդ քաղաքը: Բայց Քիշինէից, Գրիգորուպօլից և Բենդերից նա այդ ժամանակները տեսնում է և Աղբիւրման քաղաքը, ուր ուղարկում է նորան Քիշինէից առաջնորդը՝ Գրիգորի ժամանակներից Ֆնացած առաջնորդապատկան իրեղէնները բերելու: Տէր-Գարրիէլին ճանապարհ ձգելու համար հաւաքուում են առաջնորդարան Յարութիւն Ալամդարեանը, Քիշինէի Գէորգ վարդապետը, Մկրտիչ վարդապետը, Յարութիւն աւագ քահանան, Սողոմոն Բէթխուղովը և միւսները: Ներսէս Յովհաննէս սրբազանի Պատկանեանցին տուած վկայականից հաւաստիանալով, որ նա, երբ քահանայ ձեռնադրուի, իրաւունք պիտի ունենայ աւագութիւն ստանալու և «խաւայ փիլոն» կրելու, տալիս է նորան 200 ռուբլի և պատուիրում է Օդեսսում գնել իւր համար ծաղկեայ փիլոնաքու և նոյն գնով կամիլակայ: Յարութիւն վարդապետին էլ հրամայում է մի թուղթ գրել նախարարութեան Տէր-Գարրիէլի մասին, թէ ինքը կոչել էր նորան Քիշինէի հոգեւոր կառավարութիւնը վերածելու կոնսիստորիայի, և նա յաջողութեամբ կատարել է իւր հրամանը, որի համար և

ինքր ձեռնադրեց նորան քահանայ Նախիջևանի Ս. Լուսաւորի եկեղեցու վերայ, լանձնելով նորան միանգամայն և բոլոր եկեղեցիների տնօրինութիւնը թէ Նախիջևանում և թէ շրջակայքում: Ապրիլի 29-ին դուրս գալով Քիշինեայ, նա մայիսի 1-ին հասնում է Օդեսսա, որտեղ ներկայանալով Վորոնցովին, մատուցանում է Ներսէսի նամակը և նորանից էլ նամակ ստանալով Տաղանրոզի քաղաքապետ Դունայեի վերայ և տեղ հասցնելով, ժամանում է Նախիջևան մայիսի 10-ին, ընդամենը Ձնալով Քիշինեում 11 ամիս:

Ներսէսը հրամայել էր, որ վախճանած Տէր-Գարրիէլեանի ծուխը տրուի Պատկանեացիին, բայց որովհետեւ ինքը հանգուցեալ Տէր-Գարրիէլեանը իւր ծուխն անձամբ երբեք չէր հովուել, այլ Տէր-Մինասի և Տէր-Աստուածատուր Շապոզնիկեանի ձեռքով, այդ պատճառով էլ նորա մահից յետոյ նորա ծուխը Ձնացել էր նոցա ձեռքին: Առաջնորդի հրամանի մէջ կար և այն պայմանը, որ ով այն ծխականներից կամենայ Պատկանեացիի ծուխը լինել, պէտք է թղթով լայտնէ այդ մասին հոգեւոր կառավարութեան և կամ անձամբ երթայ և ձեռագիր տայ: Սկսուում է խռովութիւն, որովհետեւ հոգեւոր կառավարութեան դրան առաջ Մարկոս աղայի հրամանով կանգնում են լրտեսներ և եկող-գնացողներին բէշլիներով¹⁾ տանում են Մագիստրատ, որտեղ նոցա հայիցում, նախատում և շատ նեղութիւն են տալիս, թէ ինչո՞ւ նոքա Պատկանեացի ծուխ են գրուել և գրուում: Ներսէսը տեսնելով, որ այդ միջոցով չի կարողանում Տէր-Գարրիէլի համար ծուխ կաղմել, հրամայում է, որ առհասարակ ով որ կամենայ և ուրիշ ծխերից ինքնալօժար նորա ծուխը լինել, կարող է անարգել: Այս միջոցը յաջողութիւն է գտնում, բայց ծուխ են գրուում միայն հալածեալները, վշտացեալները, խեղճներն ու աղքատները, և այդպիսի զերդաստանների թիւը հասնում է 150-ի: Աստուած սակայն շուտով օրհնում է, և նորա ծխի մէջ էլ կարճ միջոցում երևում են հարուստներ և առհասարակ կարողութեան տէր մարդիկ: Մակայն Տէր-Գարրիէլի և նորա այդ ծխականների մէջ յաճախ պատահում են դժտութիւններ, որովհետեւ նա չէր սիրում ուտել, խմել, երկար նրս-

տեղ տօներին, խնդրքներին, հրաւերքներին, ուստի և ծխականները կարծում էին, որ իրանց տան քահանայն արհամարհում է, բանի տեղ չի դնում իրանց: Եւ այս դժաւութիւնները բոլորը ևս բողոքի ձեւով ու սև ու թանձրացած գոյներով զրուում էին առաջնորդին և այդ բոլորին էլ վկայութիւն էր տալիս Բզնունին, որ Տէր-Գարրիէլի անկումը կամենում էր իւր համար բարձրանալու աստիճան շինել:

Այդ Բզնունի եպիսկոպոսը կամենում է մինչև անգամ թըշնամութիւն սերմանել և Պատկանեանցի ընտանիքի մէջ նա անկադար զրդուում էր նորա ծնողներին, թէ ինչո՞ւ Տէր-Գարրիէլը չի շտապեցնում տիրացու Պետրոսի ամուսնութիւնը, որ ինքը նորան քահանայ ձեռնադրէ, թէ և ամենքն էլ զիտէին, որ նա իրաւունք չունի, չի կարող ներսէսի վիճակում ձեռնադրութիւն անել: Տէր-Գարրիէլը ստիպուած է լինում հողէոր կառավարութիւնից շուտով անցաթուղթ տալ եղբորը, որ նա երթայ Հաշտարխան և ամուսնանայ: Տիրացու Պետրոսը տանում է իւր հետ եղբոր նոր միայն զրած «Յեկիթայէ» բանաստեղծութիւններից մի օրինակ, որ տեսնում ու կարդում է Սերովրէ եպիսկոպոսը և այնքան հաւանում, որ Տէր-Գարրիէլի անունը դնում է «Յեկիթայէի հեղինակ»: Միմէօն եպիսկոպոսը արգելք է լինում նորա դործունէութեան և հողէոր կառավարութեան մէջ. նա սեփականել էր իրան բոլոր հողէոր գործերի տնօրինելու իրաւունքը, իբրև պատկեր վիճակաւորի: Տէր-Գարրիէլը որպէս զի կարողանայ կառավարութեան վերին աստիճանի խճճուած գործերը կարգի բերել, ստիպուած է լինում բոլոր իրաւունքը խլել նորա ձեռքից: Նա Յովհաննէս սրբազանի 1815-ին մտցրած, բայց անգործադրելի Ֆնացած հաշուեմատեանները աշխատում է գործադրել և պարզել եկեղեցիների ելևմուտքը: Յայտնում է, որ Լուսաւորիչ, Համբարձում և ս. Թորոս միասին ունին 10 հազար ռուբլի թղթադրած, Մ. Գէորգ — 30 հազար, իսկ ս. Աստուածածինը, որ Մըկըր աղայի ձեռքին էր, ընդդիմանում է և հաշիւ չի տալիս, որից և առաջ է դաւլիս Մըկըր Պօպովի բաղմակնճիւ հաշուետուութեան գործը:

որի համար ուղարկուում է Նախիջևան Թաղէոս վարդապետ Բէկնաղարեանը:

Առաջնորդին Պատկանեանցի վերայ ուղարկուած բաղմաթիւ բողոքները, որոնց մէջ խառն էր, ինչպէս ոսացիներ, և Բզնունի Սիմէօն եպիսկոպոսի մատր, վերջապէս, ունենում են իւրեանց աղբեցութիւնը: Յանկարծ զայիս է Սողոմոն Գեթխուղը և երեք օր ձնալով եպիսկոպոսի տանը, վերջին, զնալու օրը միայն մտնում է Պատկանեանցի տունը, ապիս է Ներսէսի ծրարը և զնում է: Թղթի մէջ զրուած էր յանդիմանութիւն, հիմնուած զրպարտութիւնների և խեղաթիւրուած փաստերի վերայ, որից այնքան վշտանում է նա, որ «մի անսանձ մոլեգնութիւն» է ընկնում նորա սրտի մէջ, և նա մի յանդուրժն պատասխան է զրում, որ վերջանում էր հետեւեալ խօսքերով՝ «յերեսս ոնկեալ աղերսեմ սալ ինձ հրաման դալ 'ի Գրիգորուպօլ և անդ 'ի ձերում ատենի երեսս սա երես վիճարանել ընդ այնոսիկ, յորս միանգամայն մատնացոյց եղեալ է զրպարտիչն, և թէ հաճոյ իցէ ձերում սրբազան քահանայապետութեան՝ յատենի անդ դոցի և պատգամաւոր 'ի դիմաց Վօրօնցով կոմսին»: Սորա հետեւանքն այն է լինում, որ Ներսէս մխիթարական նամակ է զրում նորան և հրամայում Սիմէօն եպիսկոպոսին վերսդառնալ Ս. Էջմիածին:

Տէր-Գարրիէլը երբ վերադառնում է Գիշինեւից, ստիպուած է լինում հրաժարուել քաղաքային վարժարանի ուսուցչութեան պաշտօնից, որովհետեւ Մարկոս աղան տեսնելով, որ նա պաշտօն է վարում և հոգեւոր կառավարութեան մէջ, կրտրում է նորա ուռնիկը: Այն ժամանակ նա առաջնորդի հրամանով բաց է անում Հոգեւոր վարժարան և իւր վարժապետութեան գործունէութիւնը փոխադրում է այնտեղ: Նոր բացուած դպրոցով Նախիջևանում դպրոցների թիւը այդ ժամանակ լինում է չորս՝ խօնախ կամ քաղաքային նորաշէն վարժարան, որի մէջ Մարկոս աղայի բարեհաճութեամբ վարժապետութիւն էր անում Թիքիշլի Օհան անունով մէկը, որ իւր տգիտութեամբ յիշեցնում էր նախկին Յովհաննէս վարժապետին, եկանեանի վարժարան, որի մէջ ծաղկած էր վայելչազրութեան արուեստը,

և Թէոփորոս Խաչամեանի վարժարանը, որ շատ քիչ աշակերտ ունէր և այդ պատճառով էլ շուտով փակուում է, և Խաչամեանը դրադրի պաշտօն է ստանձնում Որբոց Իրաւարանում: Հոգեւոր վարժարանը եկամուտ չունէր, միայն տունը վարժուում էր եկեղեցական փողով, որովհետեւ նոյն շէնքում տեղաւորուում էր և Հոգեւոր կառավարութիւնը, իսկ ինքը Պատկանեանցը իւր վարժապետութեան համար ոչ մի վարձատրութիւն չէր ստանում: Այդ Հոգեւոր վարժարանի աշակերտների համար է լինում, որ նա գրում է իւր «նոր Յեփթայէ»-ն, որի մասին մենք վերը խօսեցինք:

Մարկոս աղան տեսնելով, որ իւր բողոքները Ֆնացին անհետեանք և Պատկանեանցը քահանայ ձեռնադրուած վերադարձաւ Նախիչևան, ստանձնելով պաշտօն և Հոգեւոր կառավարութեան մէջ և Հոգեւոր վարժարան ևս բանալով, դիմում է մի ուրիշ միջոցի. 1832 թուի հոկտեմբերի 10-ին քաղաքական դումի ժողովում 186 մարդու ստորագրութեամբ մի հումախօսական—«բրիկաւոր»-է կազմում և ուղարկում առաջնորդին, խնդրելով հեռացնել քաղաքից ոչ թէ միայն Տէր-Գաբրիէլին, այլ բոլոր Պատկանեանց տօհմը իբրեւ ֆնասսկար, խռովութիւն, յարուցանող և առաջնորդի սիրտը հասարակութիւնից սառեցնող: Թէ ինչ հեռեանք է ունենում այդ հումախօսականը, մենք չենք կարող տեսել, բայց պէտք է կարծել, որ առաջնորդը ուշադրութիւն չի դարձնում և դորա վերայ, որովհետեւ Պատկանեանցը դորանից լետոյ էլ դեռ երկար ժամանակ մնում է Նախիչևանում ⁸):

ԵՐ. ՅԱՅԱՅԻՋ